

## ERKIN A'ZAM ASARLARINING FONETIK-FONOLOGIK XUSUSIYATLARI

**Nuriddinova Kumushoy Baxtiyor qizi**

Filologiya fakulteti (Lingvistika o'zbek tili) ta'lim yo'nalishi II kurs magistranti

**Ahmedov Botirjon Ravshanovich**

Andijon davlat universiteti dotsenti

***Annotatsiya:** Ushbu maqolada Erkin A'zam asarlarining fonetik xususiyatlari va ularning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritilgan. Fonetik xususiyatlar misollar yordamida tahlil qilib berilgan.*

***Kalit so'zlar:** fonetik tahlil, ekspressiv xususiyatlar, millat ruhi, tovush uyg'unligi, tovush orttirilishi, tovush tushishi, tovush almashishi.*

Inson inson bo'lib yaralabdiki, u jamiyatning va jamiyatda yuz beradigan barcha o'zgarishlarning o'rtasida turadigan asosiy figura sifatida o'zining hayoti va faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lgan tushunchalarni nomlash jarayonida tilda mavjud bo'lgan turli xil vositalardan foydalanadi, hayotiy tajriba va ko'nikmalariga asoslanib, narsalar va hodisalarning o'ziga xos belgi va xususiyatlarini aniqlaydi, ularga tayangan holda esa umumiylik va xususiylik, tur va jinsga doir bilimlarini jamlaydi. Shunday qilib, kishilarning asrlar davomida shakllangan ijtimoiy – tarixiy tajribasi tobora mukammallashib muomala jarayonida qo'llanadigan til birliklarining mazmunida o'z ifodasini topadi. Biz bilamizki, til kishilarning tarixiy hayotiy tajribalarini o'zida aks ettiradigan va lisoniy zaxiralarni ajdoddan avlodga yetkazadigan vosita sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu yo'nalishning mohiyati yozuvchining badiiy niyati, g'oyasi va mahoratini turli fonetik, fonologik vositalar orqali ifodalashdan iboratdir. Bunda asar badiiyligini ta'minlovchi unsurlar sifatida asosan fonetik vositalar olinishini nazardan qochirmasligimiz kerak. Xususan, tovushlar rang-barangligini ta'minlash, poetik ma'no ifodalash mohiyati bilan bog'liq funksional xususiyatlar tadqiq etilishi lozim. Fonopoetika sohasi uchun badiiy asar janr xususiyatlaridan kelib chiqib, she'riy va nasriy tadqiqot obyektlariga bo'linadi. Bunda asosan, she'riy janrlardagi qofiya, alliteratsiya, vazn talabiga ko'ra tovush tushishi, tovush orttirilishi, tovushlarning o'rin almashishi hijolarning uzun-qisqaligi, intonatsiya kabi hodisalar fonopoetik nuqtai nazardan o'rganiladi. Ayni paytda olib borilgan va olib borilayotgan fonopoetik

tadqiqotlarga nazar tashlaganimizda nafaqat she'riy janrlar doirasida, balki nasriy asarlarda ham o'ziga xos lingvopoetik xususiyatlar borligi asoslab beriladi, ularning ifoda imkoniyatlari badiiy asar materiallari asosida tahlilga tortiladi. Nasriy nutqqa xos ifoda nazmiy ifoda talaffuzidan jiddiy farqlanadi. Yozuvchi badiiy asarda qahramon kayfiyati, ruhiyati va shu kabilar tasvirida fonetik birliklar ifodasidayoq poetik ma'noni unililar cho'zqligi, undoshlarni qavatlash, tovushlar takrori, tovush variantlarini qo'llash, tovushlarni almashtirish kabi bir qator hodisalardan foydalanadi. Albatta, bunda yozuvchining fonetik birliklardan foydalanish mahorati badiiy asar tilining ravon va aniq bo'lishi uchun xizmat qiladi. Fonopoetikada eng muhim fonatsion vositalardan ustalik bilan foydalanish fikr izchilligini ta'minlaydi hamda poetik ma'noning aktuallashtirishiga yordam beradi. Yozuvchining lisoniy birliklardan foydalanish mahorati fonetik poetikani nazariy jihatdan fonologik poetika bosqichiga ko'tarilishi uchun xizmat qiladi.

Badiiy matnni tahlil qilish jarayonida fonetik-fonologik birliklarning estetik xususiyatlariga ham alohida e'tiborni qaratish zarur. Nasrda unilarni cho'zish, undoshlarni qavatlash, tovushlarni takrorlash, so'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish, tovush orttirish yoki tovush tushirish kabi fonetik usullar yordamida ekspressivlik ta'minlanadi. Biz bilamizki, tovushlarni uslubiy qo'llash bilan bog'liq qonuniyatlarni yozuvda "aynan" ifodalash imkoniyati cheklangan. Yozuvchi bunday talaffuz va bayon muvofiqligiga fonografik vositalar yordamida erishgan. Qahramonlar ruhiyatidagi ichki hayajon, hursand bo'lish, xafa bo'lish, rozilik, taajjub, yalinish, hayratlanish, kinoya, piching, kesatiq, olqish, so'roq, ta'kid, qoniqmaslik, norizolik, tilak-istak, qo'llab-quvvatlash kabi holatlarni aynan berishda yozuvchi unli yoki undoshlarni birdan ortiq yozish usuli – fonografik vositalardan foydalanadilar.[1]

Poetik fonetika haqidagi gapimizni davom ettiradigan bo'lsak, bunda badiiylikni ta'minlovchi unsurlar sifatida tovushlar tadqiq etiladi. Ya'ni uslubni yaratishda o'ziga xos tovush o'zgarishlari, urg'uning berilishi, ularning o'quvchi tasavvuriga ta'siri va boshqa omillar e'tiborga olinadi. Masalan, she'riyatdagi vazn talabiga ko'ra tovush tushishi, tovush orttirilishi, tovushlarning o'rin almashishi kabilar[5].

Masalan: **Birtta** osh bizdan, **birtta** osh bizdan! Gorbachyevni chindan ham qamabdilarmi? E, og'zingga shakar![2]

Nasrda ham obrazning ishonchli bo'lishi uchun turli so'zlar ifodasidagi o'ziga xos holatlar (masalan, yo'o'o'g'-e? yoki mazza!) kuzatiladi. Bu kabi o'zgarishlarning maqsadini lingvopoetik tahlil ochib beradi.

Unilarni birdan ortiq yozish. Yozuvchi bunday holatda unlini cho'zib talaffuz qilinishini nazarda tutgan, bu orqali qahramonning voqelikka munosabati

oydinlashtiriladi. Ilmiy adabiyotlarda mazkur usul orqali belgining me'yordan kuchsiz yoki ortiq ekanligini ifodalashda foydalanishi ta'kidlanadi.[3]

Belgining ortiqqligi: Ha, darvoqe, biror kun hammalaring - Elmira siz, mana Diana birgalashib menikiga borasizlar,xo'pmi? **Bi-ir** bazm qilaylik! [2]

Mazkur fonografik usuldan badiiy matnda xitob,chaqirish,da'vat,tinglovchi e'tiborini jalb qilish kabi maqsadlarda ham foydalanishini kuzatish mumkin.

Yosh to'la ikki ko'zdangina iborat ekran bir necha soniya go'yo qotib qoladi.

**Ota-a-a!**...[2]

Shuningdek,badiiy matnda unililarni birdan ortiq yozish usulidan qahramonning biror nimadan hayratlanish, taajjubga tushishi kabi holatlarini ifodalashda foydalaniladi.

Masalan: Qum,qum...yer-u osmon qum-a,tavba! **Yo'-o'q**, suv bu, suv! Qara oftobda shishaday yalt-yult qilyapti jonivor![4]

Uff! Nechaga kirdim o'zi? Xuddi ming yildan beri borman-u yana ming yil o'lmaydigandekman-a! **Yo'-o'q**, Orolboy, hozirlikni ko'ravering, bugun bo'lmasa,ertaga....Yoshligingiz ham, umringiz ham Orol bilan ketgan, qaytmaydi endi u![4]

Mazkur fonografik usuldan badiiy matnda xitob, chaqirish, da'vat, tinglovchi e'tiborini jalb qilish kabi maqsadlarda ham foydalanilishini kuzatish mumkin.

Undoshlarni birdan ortiq yozish.Asilda orfografik me'yor bo'yicha bir undosh talaffuz qilinishi kerak bo'lgan so'zlar muayyan vaziyatlarda ekspressiv va estetik maqsad talabi bilan atayin qavatlab talaffuz qilinadi. So'zlovchining ichki ruhiyati, (siqilish, hursandchilik kabilar) va maqsadini kitobxonga "aynan" yetkazish uchun yozuvchilar badiiy matnda bu holatni undoshlarni birdan ortiq yozish orqali ifodalashga harakat qiladilar. Bunda belgining me'yordan ortiqqligi, harakatning davomiyligi yoki oniyliigi (bir onda ro'y berganligi),takroriyliigi,tovush kuchining balandligi yoki pastligi kabi ma'nolar ifodalangan bo'ladi.

**Masalan,belgining ortiqqligi:** Ayyorlikda **uchchiga** chiqaman deb maqtansam yolg'on emas. O'zim shu baytni yakkaxonlik qilmoqdaman: Dardi yo'q kessak-ishqi yo'q **eshshak**.

Harakatning davomiyligi: Ha-a,**Sur-rovskiy**,-deb takrorladi Akobirov atay esarlik bilan. – Bilamiz, eshitganmiz. Lekin siz hozir birpas dam olib turing, so'z berilganda chiqasiz,ho'pmi?[2]

Ovoz kuchining balandligi : Ho'v Igor, yum og'zingni! Eski mag'zavangni shu yerga ham ko'tarib kelibsanda,a? Bunga ishonmanglar, do'stlar, bu o'zi **uchchiga** chiqqan g'alamis!Ravshanbek Usmonovich Akobirov bizning faxrimiz![2]

### Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.- T:Fan,2010.
2. Erkin A'zam . Shovqin - :T. O'zbekiston. 2011.98-b
3. Кухаренко В.А.Интерпретация текста. - М:"Просвещение" 1988.
4. Erkin A'zam. Tanho qayiq. T; O'zbekiston.2011.
5. Yo'ldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari.- T:Fan,2007.
6. Arastu.Poetika.Axloqi kabir.Ritorika.Toshkent."O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti.2018.
7. Qilichev E.O'zbek tilining praktik stilistikasi.Toshkent.-O'qituvchi.-1985